

СЕКЦІЯ 1. ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.923:316.62:502.17

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2022-2-1>**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ЕКОЛОГО ОРІЄНТОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ****Бобок Ірина Сергіївна,**
аспірантка*Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії
педагогічних наук України*

lasuella@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2253-8648>

Мета. У даній статті розглядається проекологічна поведінка особистості з точки зору психологічних детермінант її формування. Метою є дослідження трактування поняття «еколого орієнтована особистість» та детермінант формування відповідної поведінки особистості у психології.

Методи. У дослідженні використано такі загальнонаукові методи, як аналіз, синтез, порівняння та узагальнення. Підґрунтям слугували як найпопулярніші теорії формування еколого орієнтованої поведінки особистості, так і сучасні її дослідження.

Результати. Значний науковий інтерес до психологічних корелятивів поведінки, пов'язаної з навколишнім природним середовищем, зосереджений на демографічних та соціально-психологічних характеристиках людей, які послідовно виконують відповідні екологічно орієнтовані дії. Відповідно, психологічні особливості еколого орієнтованої поведінки є саме тими рушійними важелями, які і спонукають, або, навпаки – не сприяють до проекологічних активностей щодо навколишнього природного середовища. Описано теорії поведінки особистості щодо навколишнього середовища, запропоновані вченими, як наприклад: альтруїстична, образу життя, самоефективності тощо. Визначено, що універсальним поняттям є образ життя людини – спосіб та усталені звички життєдіяльності. Також значна увага приділяється поняттю самоефективності як рушій проекологічних активностей людини.

Висновки. Тематика даної статті є актуальною та набуває все більшого зацікавлення у науковому світі. Процес вивчення корелятивів еколого орієнтованої поведінки не те, що завершений, а рухається саме до піку його популярності і потрібності. Проведений аналіз наукових теорій та розробок дає зрозуміти, що сукупність тверджень щодо еколого орієнтованої особистості зводиться до визначення її як такої, що демонструє закономірність дій у різних сферах життєдіяльності щодо навколишнього середовища, наприклад – економне використання енергії та споживання води, користування екологічно безпечними видами транспорту, зменшення відходів. Екологічна поведінка є частиною екологічної свідомості і залежить від неї.

Ключові слова: еколого орієнтована (проекологічна) особистість, еколого орієнтована (проекологічна) поведінка, екологічний альтруїзм, образ життя, самоефективність.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MANIFESTATIONS ENVIRONMENTALLY FOCUSED PERSONALITY BEHAVIOR**Boboc Iryna Serhiivna,**
Postgraduate Student*G.S. Kostyuk Institute of Psychology
of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*

lasuella@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2253-8648>

Purpose. This article examines the pro-ecological behavior of the individual in terms of psychological determinants of its formation. The aim is to study the interpretation of the concept of “ecologically oriented personality” and the determinants of the formation of appropriate personality behavior in psychology.

Methods. The study used such general scientific methods as analysis, synthesis, comparison and generalization. Both the most popular theories of formation of ecologically oriented behavior of the person, and its modern researches served as a basis.

Results. Significant scientific interest in the psychological correlates of environmental behavior focuses on the demographic and socio-psychological characteristics of people who consistently perform appropriate

environmentally oriented actions. Accordingly, the psychological features of ecologically oriented behavior are precisely the driving forces that motivate, or, conversely – do not contribute to pro-environmental activities in relation to the environment. Describes theories of personality behavior in relation to the environment, proposed by scientists, such as: altruistic, lifestyle, self-efficacy, and so on. It is determined that a universal concept is a way of life – a way and established habits of life. Much attention is also paid to the concept of self-efficacy as a driver of pro-ecological human activities.

Conclusions. The subject of this article is relevant and is gaining more and more interest in the scientific world. The process of studying the correlates of ecologically oriented behavior is not what is completed, but moves to the peak of its popularity and need. The analysis of scientific theories and developments makes it clear that the set of statements about ecologically oriented personality is to define it as demonstrating the regularity of actions in various spheres of life in relation to the environment, such as energy efficiency and water consumption, use of environmentally friendly modes of transport, waste reduction. Ecological behavior is part of ecological consciousness and depends on it.

Key words: *ecologically oriented (proecological) personality, ecologically oriented (proecological) behavior, ecological altruism, way of life, self-efficacy.*

Вступ. Упродовж уже п'ятого десятиліття екологічні психологи та соціологи намагаються описати, виділити характерні риси та зрозуміти так звану проекологічну особистість (ПЕО). За ствердженням дослідників – це людина, яка демонструє закономірність дій у різних сферах життєдіяльності щодо навколишнього середовища, наприклад – економне використання енергії та споживання води, користування екологічно безпечними видами транспорту, зменшення відходів (Kollmuss et al., 2002; Markowitz et al., 2021). Фундаментальними дослідженнями еколого орієнтованої поведінки займалися американські вчені ще в кінці ХХ століття. Деякі з них бачать альтруїзм попереду всіх проекологічних починань, інші пов'язують його з навколишнім середовищем, демографічними та соціально-психологічними характеристиками людей, які послідовно виконують відповідні екологічні дії. Досить свіжим та універсальним є поняття образу життя та екологічної самоефективності тощо. Зважаючи на актуальність екологічних питань, критично важливо дослідити етіологію екологічної поведінки (ПЕП) та детермінанти її проявів, особливо важливий психологічний механізм формування та прийняття рішень людиною щодо дій відносно довкілля.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Виходячи з розуміння екологічно орієнтованої поведінки як свідомої, цільової діяльності людини або суспільства, спрямованої на об'єкти, процеси і явища природного середовища в контексті їх взаємодії з точки зору покращання останнього, доцільно звернути увагу на постановку мети екологічної поведінки. Поряд зі свідомим плануванням екологічних дій існують неусвідомлювані, які призводять до екологічного втручання без поставленої мети, тобто не цілеспрямовано (наприклад, прогулянка лісом залишає після себе витоптаний ґрунтово-рослинний покрив, зірвані квіти, зламані гілки, придушені предстваники тваринного світу чи комахи та ін.).

Отже, екологічна поведінка є частиною екологічної свідомості і залежить від неї. Розглядаючи ж науково обґрунтовану екологічну свідомість, пам'ятаємо, що вона завжди містить елемент активності, який відображається у багатьох її властивостях, особливо в раціональності. Цей елемент активності не обов'язково реалізовується в діях, а може виражатися в позиції, думці, в спробах дослідження причинності змісту екологічної свідомості або її зв'язків і відносин.

Однак, за аналітичними висновками, що були оприлюднені 22 грудня 2020 року під назвою «Екологічна свідомість українців & довкілля» (Екологічна свідомість українців & довкілля, 2020), екологічна свідомість українців є достатньо контраверсійною. На це вказує двоїстість поглядів та переконань людей щодо власної ролі для довкілля. Так, вони визнають, що стан довкілля має вплив на життя і здоров'я, не заперечують існування нагальних екологічних проблем, демонструють глибоку стурбованість щодо стану довкілля. З іншого боку – ті ж самі респонденти в своїх діях суперечать своїй проекологічній позиції: майже не здійснюють або мало здійснюють вчинків для попередження заподіяння шкоди та задля збереження довкілля, або ж навіть навпаки – навіть здатні заподіяти йому шкоду. І так, разом з хоч і незначним, але збільшенням за останні роки числа екоактивістів, зростає і частка громадян, для яких економічне зростання пріоритетне, навіть ціною довкілля. Тобто ціннісне ставлення до довкілля, яке декларують на словах українці, здебільшого не корелюється із їхніми реальними діями та готовністю до дій зі збереження навколишнього середовища. Тому постає цілком логічне запитання: чи справді екологічна свідомість є запорукою екологічної поведінки?

Мета дослідження. Ключовою проблемою даної статті є висвітлення поняття проекологічної чи еколого орієнтованої особистості у зарубіжній та українській науковій спільноті, психологічних її проявів і детермінант.

Методологія та методи. У дослідженні використано загальнонаукові методи: теоретичного аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення. Орієнтирами у доборі наукових інформаційних джерел є їх актуальність та новизна.

Результати та дискусії. Фундаментальними дослідженнями еколого орієнтованої поведінки займалися американські вчені ще в кінці ХХ століття. Так, за джерелами походження теорій поведінки особистості щодо навколишнього середовища, поміч (допомога) та альтруїзм є рушійними якостями проекологічно налаштованої людини. Поміч у даному контексті – це поведінкова категорія, що розуміється як безкорислива допомога іншому. Термін альтруїзм належить до поняття допомоги, яка мотивована внутрішньою цінністю та виключає будь-яке очікування чогось натомість. Авторами пропонується ввести поняття «екологічний альтруїзм» для позначення діяльності, що направлена на здійснення корисних поведінкових актів на благо природному середовищу без очікування будь-яких зворотних компенсацій (Schultz et al, 1998).

Значний науковий інтерес до психологічних корелятивів поведінки, яка пов'язана з навколишнім середовищем, зосереджений на демографічних та соціально-психологічних характеристиках людей, які послідовно виконують відповідні екологічні дії. Так, за результатами досліджень Національного інституту охорони здоров'я штату Орегон, США прослідковано взаємозв'язок між індивідуальними рисами особистості та екологічними діями. За даними, існують помірковані позитивні зв'язки між відкритістю до досвіду особистості та її природоохоронною діяльністю. Вплив «відкритості» на поведінку, яка стосується навколишнього середовища, повністю опосередковується ставленням людей до навколишнього середовища та зв'язком із природою. Високий рівень естетичної оцінки, креативності та допитливості, що пов'язані з альтруїзмом, можуть мотивувати виконання екологічних дій серед респондентів (Markowitz E. M. et al., 2021).

Універсальне поняття, як дозволяє об'єднати сукупність всіх еколого-орієнтованих характеристик рис особистості та проявів проекологічної поведінки є образ життя людини (спосіб та усталені звички життєдіяльності). Так, за визначенням екологічно орієнтованого способу життя, що пропонується вченими (Швалб, 2009; Швалб, 2018) – це «організація видів життєдіяльності особистості, що забезпечує розвиток її власне людського, духовного, творчого потенціалу в умовах як сприятливої, так і несприятливої дії об'єктивних чинників навколишнього середовища. Особистість не відчужується від середовища, не протиставляє себе йому,

а усвідомлює його як продовження власної духовно-тілесної сутності і на цій основі розвиває та зберігає його».

За Л.Г. Титаренко, спосіб життя, що характеризується пріоритетом екологічних цінностей, підтриманням довкілля у придатному для життя стані як найважливішої умови для людського існування й відповідної поведінки, – одне з ключових понять екоцентричного підходу до розвитку сучасного суспільства. Воно передбачає прагнення до гармонії людини з природою, відмова від марнотратства, бережне ставлення до природних ресурсів, контроль ефективності їх використання, а також активна осмислена участь в діях, завдяки чому досягаються цілі стійкого розвитку суспільства (Титаренко, 2015). Відомо, що у розумінні сучасної людини, відповідний спосіб життя уявляється як підтримка придатності довкілля – як найважливішої умови людського існування, що передбачає забезпечення асиміляційної спроможності природного середовища та отримання екосистемних послуг. Але, на нашу думку, дане трактування є ніщо іншим як прагненням досягнення людиною гармонії з природою суто з егоїстичних міркувань, тобто антропоцентричних. Тут розуміємо піклування та охорону природного середовища як джерела задоволення людських потреб та амбіцій – «пріоритет: природа заради людини». Якщо екологічний стан довкілля відмінний – відповідно буде почувати себе людина в ньому, і навпаки. Ефективною проекологічною поведінкою буде в тому випадку, коли вектор її зміниться у напрямку природоцентричного, тобто «пріоритет: природа заради самої природи». Природне середовище прекрасно і безперешкодно може існувати без втручання людини, чого не можна сказати про зворотну ситуацію. Спираючись на сучасний стан розвитку суспільства, постійне і непереборне прагнення людини щораз доводити власні незалежність та всемогутність у світі як *Homo Sapiens* (переконання, що фігурує як незаперечний факт у свідомості сучасної людини), та повну залежність людини від ресурсів та чинників природного середовища, мусимо визнати екоцентрованість як компромісний та екологічний варіант взаємодії Людина-Природа. Екоцентричність свідомості та відповідної діяльності бачимо як «пріоритет: природа заради людини і природи». Перехід до екоцентризму передбачає настільки суттєве перетворення самої людини до нового якісного стану під назвою *Homo Ecologus* (Гиросов, 2009), що відображається у прагненні до гармонії людини з природою, відмова від марнотратства, раціональне природокористування, контроль за ефективною експлуатацією природних ресурсів в контексті збалансованого розвитку, власне бережне

та невиснажливе використання природних умов і ресурсів – що має бути охоплене на всіх рівнях діяльності – від планетарного до локального і побутового. Хоча, розуміючи людину як біосоціальну істоту й спостерігаючи за подіями у світі протягом останніх десятиліть, мусимо визнати неможливість, ба, навіть, утопічність екоцентризму у сучасному світі. Найбільш вірогідним та виправданим сценарієм розвитку людства з найменшим ризиком і загрозою для довкілля буде модель так званого «пріоритетного централізму». Спираючись на роботи Швалба Ю.М. (Швалб, 2009; Швалб, 2018) та ідею сферної організації систем, приймаємо той факт, що в таких сферах немає і не може бути єдиної правильної точки центрації. Кожна значуща точка при певному ракурсі стає центром системи, проте інші компоненти її периферією. Такі системи принципово децентровані або, точніше, поліцентровані та гетерархічні (там само). Оскільки зі вчень про екосистеми та геосистеми, які є моно- та поліцентричними відповідно, маємо прийняти як альтернативу право вибору «центру» залежно від нагальних потреб (проблем), які мають бути першочергово задоволені (вирішені). Як вважає автор, мета полягає в подоланні антропологічного егоцентризму, а не антропоцентризму як такого. Антропоцентризм, в свою чергу, має бути наділений високоморальними, інтелектуальними, самокритичними рисами, здатний до рефлексії, емпатійний і толерантний до всіх форм і видів життя на Землі, як до представників живої природи, так і до неживої (ландшафтів і їх компонентів, геосфер). Саме здатність людини з повагою ставитися до життя природного світу, шанобливо поводитися й делікатно використовувати згідно екологічних законів багатства довкілля і буде шляхом виходу з екологічної кризи. Ключовими в цьому питанні є психологічні установки та переконання на різних ієрархічних рівнях господарства. Ідея наближеної до природи економіки була висвітлена у роботі Гюнтера Паулі «Синя економіка» (Pauli, 2010) науковим кредо якого є «У природі немає місця порожнім витратам!». Г. Паулі пропонує повернення до антропоцентризму, на противагу попередній, класичній економіці. Результатом він бачить економне використання матеріальних ресурсів, виробництво відповідно до законів природи, уникнення деградації і забруднення довкілля завдяки інноваційним рішенням (екологічно орієнтована особистість, що має непохитну екологічну самосвідомість та прогресивні ідеї подолання психологічних бар'єрів неуспіху та хибних уявлень критеріїв благополуччя).

Тож виходячи з визначення екологічно орієнтованої поведінки як свідомої, цільової

діяльності людини або суспільства, спрямованої на об'єкти, процеси і явища природного середовища в контексті їх взаємодії, доцільно звернути увагу на постановку мети екологічної поведінки. Поняття мети в концепції екологічної поведінки лежить у двох площинах: 1) тій, що визначається свідомістю людини – формулювання мети (тут має сенс психолінгвістичний аналіз), план і програма досягнення мети, етапи реалізації плану поведінки, можливість зміни прийнятої стратегії; та 2) екологічна поведінка пов'язана із задоволенням потреб людини – матеріальних, духовних, естетичних та ін. Поряд зі свідомим плануванням екологічних дій існують неусвідомлювані, які призводять до екологічного втручання без поставленої мети, тобто не цілеспрямовано (наприклад, прогулянка лісом залишає після себе витоптаний ґрунтово-рослинний покрив, зірвані квіти, зламані гілки, придушені представники тваринного світу чи комахи та ін.). Отже, екологічна поведінка є частиною екологічної свідомості і залежить від неї.

Розглядаючи ж науково обґрунтовану екологічну свідомість, пам'ятаємо, що вона завжди містить елемент активності, який відображається у багатьох її властивостях, особливо в раціональності. Цей елемент активності не обов'язково реалізовується в діях, а може виражатися в позиції, думці, в спробах дослідження причинності змісту екологічної свідомості або її зв'язків і відносин (Медведев зі співавт., 2001).

Залежно від ряду умов, які визначаються особливостями екологічної свідомості і деякими зовнішніми обставинами, в тому числі і високим рівнем розвитку екологічних ідей в соціальному оточенні людини або колективу, цілком логічно виділяються три варіанти екологічної поведінки – пасивний, активний й несформований (або нейтральний).

За результатами досліджень іспанських вчених (Sánchez et al., 2010) з аналітичної точки зору, «екологічно свідомий індивід або «еколог» – це той, хто бере участь у широкому діапазоні поведінки щодо навколишнього середовища, а також дотримується певних цінностей та поглядів». Тобто, екологічна свідомість еквівалентна ставленню (або психологічному) виміру поведінки, яка відповідає природі. На формування поведінки проекологічного напрямку впливають як ендогенні (внутрішні), так й екзогенні (зовнішні) фактори. Так, автор пропонує інтегрувати відомі теоретичні соціо-екологічні підходи щодо екологічної свідомості та теорії екологічної поведінки, які охоплюють чотири виміри: афективний, когнітивний, диспозиційний та активний.

Соціальні психологи включили афективний вимір (головним чином, зосереджуючись на примітивних віруваннях чи світогля-

дах) у пояснювальних моделях поведінки, яка стосується навколишнього середовища. В області соціальної психології широко поширюється думка, що ці первісні вірування впливають на конкретніший, ширший набір ставлень до екологічних проблем та більший (прямий) вплив на поведінку, яка відповідає природі. До прикладу, М. Санчес (Sánchez et al., 2010) вважає, що екологічний світогляд (що відображається в афективному вимірі) є визначальним компонентом екологічної свідомості, хоча і не єдиним. Вагомим моментом аналізу цих примітивних переконань або загальних цінностей є значення, якими вони наділяються при формуванні екологічного ставлення (та поведінки) у межах цінностей (переконань) – ставлень (особистісних) – ієрархічних моделей поведінки.

Моральний вимір поведінки, яка стосується навколишнього середовища, був введений в дію шляхом визначення рівня особистого зобов'язання щодо поведінки (Schwartz, 1977). Ця особиста норма розуміється як ступінь, до якої людина бере на себе відповідальність за екологічні проблеми і вважає, що важливо вжити заходів (або взяти на себе витрати), незалежно від того, що роблять інші). З іншого боку, почуття самоефективності (або внутрішньої ефективності) розуміється як сукупність переконань або суджень щодо здатності людини здійснювати індивідуальні дії (або щодо того, що можна зробити для вирішення проблеми). Почуття високої самоефективності має важливе значення для прийняття раціональних рішень щодо розробки поведінкових моделей (Lopez-Garrido, 2020). Виходячи з цієї точки зору, припускається, що переконані про взаємодію людини і середовища (або ще краще, ті, хто демонструє високі цінності в афективному вимірі екологічної свідомості) висловлюють почуття морального обов'язку і вважають себе здатними до залучення до екологічної поведінки більшою мірою, ніж інші. Часом таке ставлення відображається у готовності взяти на себе особисті витрати, що випливають із певної екологічної політики (наприклад, сплата вищих податків за охорону навколишнього середовища). Коли ця готовність не поєднується з почуттям обов'язку діяти індивідуально, люди, як правило, екстерналізують відповідальність за покращення навколишнього середовища та приймають пасивну проєкологічну роль.

Для того, щоб інтерпретувати різні рівні особистої відповідальності та самоефективності (або тієї ролі, яку індивід відіграє у керуванні поведінкою), треба мати на увазі два аспекти: важливість доступної інформації та тип поведінки. Інформація необхідна для запуску особистих норм, які керують поведінкою індивіда,

та для підвищення почуття самоефективності. Водночас можна розраховувати на те, що різні установки (та рівні інформації) залежать від характеру поведінки.

У свою чергу, диспозиційний вимір охоплює дві різні грані, або компоненти:

1) особисте ставлення до індивідуальних дій (або особистої участі) з точки зору почуття самоефективності та сприйняття індивідуальної відповідальності;

2) екологічне ставлення відображається у готовності взяти на себе витрати на різні заходи екологічної політики.

Когнітивний вимір визначає рівень інформації (та знань) людей про екологічні проблеми. Саме на когнітивному вимірі має значення та інформація, що надходить до індивіда та спонукає ініціювати відповідні типи поведінки. Екологічні проблеми можуть бути вирішені тільки освіченими громадянами, які усвідомлюють свою відповідальність перед природою та майбутніми поколіннями.

В основі ж активної форми проєкологічної поведінки лежить переконання, зміст якого може бути абсолютно різним залежно від виду та спрямованості екологічної свідомості (Медведєв зі співавт., 2001). На прийняття активної форми проєкологічної поведінки впливає цілий ряд психологічних характеристик. Так, можна відзначити, що чим більше виражена рефлексія, тим частіше людина схильна вибирати активну форму. Можна припустити, що підкреслена виразність у свідомості рефлексуючої людини проблеми пошуку свого місця в структурі світобудови, екзистенційних переживань, штовхає її на ряд дій, які б «виправдали» її існування у світі. В цьому проявляється її самозаспокоєння і впевненість у власній самоефективності.

Для того, щоб інтерпретувати різні рівні особистої відповідальності та самоефективності (або тієї ролі, яку індивід відіграє у керуванні поведінкою), треба мати на увазі два аспекти: важливість доступної інформації та тип поведінки. Інформація необхідна для запуску особистих норм, які керують поведінкою індивіда, та для підвищення почуття самоефективності.

Важливо відмітити, що поведінка екологічно орієнтованої особистості формується при пізнанні природи та спілкуванні з нею через свої почуття: захоплення, радість, здивування, розчулення, гнів, обурення, співчуття тощо. Почуття любові до природи формується через сприйняття світу природи, що включає естетичний рівень сприйняття природи; чуйність на життєві прояви природних об'єктів; естетичне освоєння природи; пізнання світу природи з обробкою одержуваної інформації; практична взаємодія зі світом природи. Не ігноруємо також знання, оскільки екологічні

проблеми можуть бути вирішені тільки освіченими громадянами, які усвідомлюють свою відповідальність перед природою та майбутніми поколіннями.

Останні десятиліття ознаменувалися як розквіт інформаційного світу, його цифровізації, що принесло з собою кардинальні зміни у суспільстві і природному довкіллі як наслідок. Вже неодноразово було доведено вплив інформації на свідомість і відповідно поведінку людини. Не виключенням є й проєкологічна поведінка, що формується у сучасної людини як особистості інформаційного суспільства.

Висновки. Сьогодні існує безліч варіацій психологічних характеристик еколого орієнтованої діяльності особистості, тому єдиного її

«портрету» поки не існує. Незважаючи на це, є ряд провідних характеристик, які корелюють з екологічно відповідальною поведінкою як такою. Екологічно орієнтована (проєкологічна) поведінка є суспільним явищем, а проєкологічна особистість володіє екологічними знаннями, має екологічні цінності, мотивації, альтруїстична та моральна, відповідальна й самоєфективна. Усі ці риси, що притаманні проєкологічній особистості, відображаються у її відповідному способі життя. Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо створення портрету проєкологічно активної особистості в інформаційному суспільстві, а також психологічні механізми формування відповідних моделей проєкологічної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kollmuss A., Agyeman J. Mind the Gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior?. *Environmental education research*. 2002. Vol. 8, no. 3. P. 239–260. URL: <https://doi.org/10.1080/13504620220145401> (date of access: 30.06.2022).
2. Lopez-Garrido, G (2020, Aug 09). Self-efficacy. *Simply Psychology*. www.simplypsychology.org/self-efficacy.html (date of access: 30.06.2022).
3. Markowitz E. M. et al. Profiling the “pro-environmental individual”: a personality perspective. *Journal of personality*. 2012. Vol. 80, no. 1. P. 81–111. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2011.00721.x> (date of access: 30.06.2022).
4. Pauli G. A. *The blue economy: 10 years, 100 innovations, 100 million jobs*. Taos, NM : Paradigm Publications, 2010.
5. Sánchez J. M., Lafuente R. Defining and measuring environmental consciousness. *Revista internacional de sociología*. 2010. Vol. 68, no. 3. P. 731–755. URL: <https://doi.org/10.3989/ris.2008.11.03> (date of access: 30.06.2022).
6. Schultz P. W., Zelezny L. C. Values and proenvironmental behavior. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 1998. Vol. 29, no. 4. P. 540–558. URL: <https://doi.org/10.1177/0022022198294003> (date of access: 30.06.2022).
7. Schwartz S. H. Normative influences on altruism. *Advances in experimental social psychology*. 1977. P. 221–279. URL: [https://doi.org/10.1016/s0065-2601\(08\)60358-5](https://doi.org/10.1016/s0065-2601(08)60358-5) (date of access: 30.06.2022).
8. Гиросов Э. В. Экологическая культура как высшая форма гуманизма. *Философия и общество*. 2009. № 4. С. 74–92.
9. Куць Н. Екологічна свідомість українців & довкілля : аналіт. док. Екологія. Право. Людина. 30 с. URL: <https://doi.org/chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/ekosvidomist.pdf> (дата звернення: 30.06.2022).
10. Медведев В., Алдашева А. Экологическое сознание: учебное пособие : навч. посіб. М : Логос, 2001. 384 с.
11. Особистісні детермінанти еколого-орієнтованої життєдіяльності : монографія / Ю. Швалб та ін. ; ред. Ю. Швалб. Київ : Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2018. 330 с.
12. Титаренко Л.Г. Экологический аспект образа жизни: основные ценности и типы поведения. *Социологические исследования*. 2015. № 2 С.106-112. Електронний ресурс. URL: https://www.researchgate.net/publication/289671344_EKOLOGICESKIJ_ASPEKT_OBRAZA_ZIZNI_OSNOVNYE_CENNOSTI_I_TIPY_POVEDENIA (дата звернення: 30.06.2022).
13. Эколого-психологические факторы современного образа жизни : монографія / ред. Ю. Швалб. Житомир : Изд-во ЖДУ им. И. Франко, 2009. 458 с.

REFERENCES:

1. Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the Gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research*, 8(3), 239–260. <https://doi.org/10.1080/13504620220145401>
2. Lopez-Garrido, G (2020, Aug 09). Self-efficacy. *Simply Psychology*. www.simplypsychology.org/self-efficacy.html (date of access: 30.06.2022).
3. Markowitz, E. M., Goldberg, L. R., Ashton, M. C., & Lee, K. (2012). Profiling the “pro-environmental individual”: A personality perspective. *Journal of Personality*, 80(1), 81–111. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2011.00721.x>
4. Pauli, G. A. (2010). *The blue economy: 10 years, 100 innovations, 100 million jobs*. Paradigm Publications.
5. Sánchez J. M., & Lafuente, R. (2010). Defining and measuring environmental consciousness. *Revista internacional de sociología*, 68(3), 731–755. <https://doi.org/10.3989/ris.2008.11.03>
6. Schultz, P. W., & Zelezny, L. C. (1998). Values and proenvironmental behavior. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(4), 540–558. <https://doi.org/10.1177/0022022198294003>

7. Schwartz, S. H. (1977). Normative influences on altruism. *У Advances in experimental social psychology* (p. 221–279). *Elsevier*. [https://doi.org/10.1016/s0065-2601\(08\)60358-5](https://doi.org/10.1016/s0065-2601(08)60358-5)
8. Hirusov, E. V. (2009). Ekolohycheskaia kultura kak vysshaia forma humanyzma. *Fylosofyia i obshchestvo*, (4), 74–92. [in Russian].
9. Kuts, N. (b. d.). Ekolohichna svidomist ukrainsiv & dokillia [Ecological consciousness of Ukrainians & the environment: analytical document]. *Ekolohiia. Pravo. Liudyna – Ecology. Right. Man*. <https://doi.org/chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/ekosvidomist.pdf> [in Ukrainian].
10. Medvedev, V., Aldasheva, A. (2001). Ekolohycheskoie soznaniie: Uchebnoie posobiie [Environmental Consciousness: A Study Guide]. Lohos. [in Russian].
11. Shvalb, Yu. (Red.). (2009). Ekoloho-psykholohycheskiie faktory sovremennoho obraza zhyzni [Personal determinants of environmentally-oriented lifestyle: monograph]. Kyiv: Yzd-vo ZhDU ym. Y. Franko [in Ukrainian].
12. Shvalb, Yu., Vernik, O., Vovchuk-Blakytina, O., & Rudomino-Dusiatska, O. (2018). Osobystisni determinanty ekoloho-orientovanoi zhyttiediialnosti [Personal determinants of ecologically oriented life activities] (Iu. Shvalb, Red.). Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
13. Tytarenko L.H. (2015). Ekolohycheskyi aspekt obraza zhyzny: osnovnyie tsennosti y typy povedeniia [Ecological aspect of lifestyle: core values and behaviors]. *Sotsyolohycheskye yssledovaniia – Sociological research*, 2. S. 106–112. https://www.researchgate.net/publication/289671344_EKOLOGICESKIJ_ASPEKT_OBRAZA_ZIZNI_OSNOVNYE_CENNOSTI_I_TIPY_POVEDENIA (data zvernennia 30.06.2022) [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 28.07.2022.
The article was received 28 July 2022.